

is dat de stad narratiever wordt, meer op een verhaal gaat lijken. Een narratief vormt geen evenwicht, het is een verhaal waarin mensen werkelijk geschiedenis maken, waar ook ontwrichting een rol speelt, confrontaties die zich juist tegen het harmonieuze evenwicht keren.

Vraag: En wat is hiervan de politieke betekenis?

Richard Sennett: Tja (lacht), eigenlijk meen ik dat de gedachte dat de politiek uiteindelijk draait om geld, de verhouding tussen loonarbeid en kapitaal, als het ware, niet klopt, en dat het de ruimte is die nu het medium voor politieke discussie is geworden. Daarom ben ik ook geen marxist, ook al ben ik links. Rond thema's als de wareconomie, de ruil, het monetaire stelsel kun je geen modern radikaal project meer ontwikkelen. Een radicale politiek draait tegenwoordig om wat in het Duits 'Wohnung', 'Habitation', wordt genoemd. Meer dan het terrein van de arbeid is dit een gebied waarop zich radicale veranderingen kunnen voltrekken. Tot nog toe werd de tijd waarin niet gewerkt wordt, d.w.z. de vrije tijd, gezien als een tijd die niet ter zake doet. Vrije tijd, 'leisure', is lege tijd. Ik meen daarentegen dat vrije tijd de tijd is waarin mensen 'politiek' zijn. Dat is geen idee van mij, dat heb ik van Hannah Arendt. Ik zou willen bekijken hoe je haar ideeën kunt betrekken op de inrichting van steden.

Vraag: Ons is niet duidelijk hoe die 'politieke tijd' (de tijd waarin mensen niet werken) er dan uitziet. Bij Hannah Arendt is dat politieke element steeds gekoppeld aan handelen, aan actie. Hoe en wanneer handelen mensen 'politiek'?

Richard Sennett: Op dit punt verschil ik nogal van mening met Arendt. Zij maakt een onderscheid tussen de politieke en de sociale sfeer. Daarin zit een element van waarheid, maar de manier waarop zij het onderscheid uitwerkte, leidde tot een de-materialisering van de politiek. Zij definieerde de politiek als een vrije, politieke communicatie die niets te maken heeft met de materiële wereld. Zij dacht daarbij aan het marxisme en de sfeer van de arbeid. Ik wil juist onderzoeken hoe dat politieke discours verbonden is met een andere materiële sfeer: de ruimte. Met Habitation, met hoe dingen eruit zien, hoe ruimtes worden ingericht, kafé's, waar zich de scholen ten opzichte van de woningen van mensen bevinden, waarom er agenten op straat zijn. Allemaal zaken waar Arendt politiek gezien niets mee kan, omdat ze voor haar thuis horen in het domein van het sociale. Volgens mij gaat het hier juist om politieke feiten, niet om arbeidsaangelegenheden. Ik ontken niet dat economische aangelegenheden belangrijk zijn. Maar het marxisme brengt alleen nog maar bureaucraten voort. Dan doet de vraag zich voor of we een meer bevrijdende aanpak van de economische problemen kunnen vinden. Tot dat moment zullen we nog steeds in de negentiende eeuw leven.

Vraag: In Nederland speelt in de stadsontwikkeling het 'public-private-partnership' een belangrijke rol: de overheid is niet langer de enige en de centrale partij in de planning en de stedenbouw. Het bedrijfsleven speelt een even grote en stimulerende rol. In Amerika is dit al veel langer het geval. In diverse Amerikaanse steden zie je ook public-private-partnerships, waarin de 'openbare' partij niet wordt gevormd door de bureaucratische staat, maar door buurten of stadswijken. Is dat een vorm van niet-buokratiese planning, zoals u die in *The Uses of Disorder* voorstaat?

Richard Sennett: De term zelf is me onbekend. Het is natuurlijk een manier om de zaken aan te pakken. Het lijkt me echter weinig provocerend. Allereerst wordt er blijkbaar vanuit gegaan dat de 'betekenisvolle ruimte' samenvalt met de ruimte van een buurt. Wat zou er bijvoorbeeld gebeuren als je vertrekt vanuit de veronderstelling van een openbare sfeer, waarin mensen zich tot hun burens of buurtbewoners verhouden als *onbekenden*? Wat zijn de legitieme rechten van de bewoners van die openbare ruimte? Heeft men bijvoorbeeld het recht op een plaats waar men een vreemde kan zijn? Een ruimte die je kan gebruiken zonder een bekende van wie ook te zijn? Het gaat hier om een onderwerp dat steeds belangrijker wordt in onze steden: het feit namelijk dat de openbare ruimte van de stad steeds meer wordt afgesloten voor het dagelijkse gebruik door de burgers. Ik noem een heel eenvoudig voorbeeld. Als je in New York naar de 56th Street gaat, naar het AT&T-gebouw, dan vind je daar een soort van openbaar plein, een plaza, maar door de manier waarop dit plein is ontworpen kan het niet door het publiek worden gebruikt. Wel door de werknemers van AT&T (de Amerikaanse PTT). Dat ontwerp is niet het produkt van een soort machiavellistische geest. Het ontwerp maakt het mensen die op straat lopen gewoon erg moeilijk om te zeggen 'kom, daar ga ik even zitten'. Bij dit soort zaken gaat het niet langer om de vraag hoe je greep krijgt op een buurt, je eigen buurt, maar veel meer om de vraag hoe je beslag weet te leggen op de gehele openbare ruimte van de stad. In hoeverre kunnen mensen rechten doen gelden in ruimtes, waarvan ze niet onmiddellijk kunnen zeggen dat ze daar thuishoren? Dat is een wat grootschaliger, complexer projekt dan de buurtproblematiek.

Je kunt daarbij denken aan het vraagstuk van de zwervers, de 'homeless', een groep die geen rechten schijnt te hebben, gewoon omdat ze geen thuis heeft. Waaron ontbreekt hen het recht te leven zoals zij willen? Omdat het er niet leuk uitziet voor andere mensen. Wat doe je dan? Het is dan gewoon een zakelijk belang om de ruimte te zuiveren van ieder teken van lijden in de stad. De mensen die zich wel zorgen maken, die plaatsnemen in comité's e.d., die brengen vooral een hoop geklets voort. Zij zijn allang 'bürgerlich'. Ik weet niet in hoeverre dit voor Amsterdam geldt, maar in New York is het zo dat de mensen die politieke macht verwerven, altijd al de gewoontes van de 'Bürger' hadden. Ik heb dat soort gewoontes niet. Op de straat kun je

ze niet leren. Je moet altijd al een good boy of good girl zijn. Je moet weten hoe je bijeenkomsten moet bijwonen, hoe je korrekt en krachtig het woord moet doen in het openbaar, een goeie indruk in het openbaar moet maken. De vaardigheden van de burokraat hebben tot gevolg dat anderen min of meer rechteloos worden als burgers. Het is prachtig als een buurt zich weet te organiseren, maar wat mij bang maakt is dat ze elk recht lijken te verliezen als ze daar niet toe in staat zijn en 'gewoon (voort)leven'.

X
Vraag: Maar is het niet juist van groot belang dat er politieke voorwaarden geschapen worden van waaruit iets gedaan kan worden voor de thuislozen? Een politiek orgaan dat zorg draagt voor hun leven?

Richard Sennett: Het probleem zit 'm in dat 'zorgen voor'. Op het moment dat de thuislozen in de stations en op de straten slapen, is er al sprake van een politieke structuur, die het toestaat dat dit soort lijden zichtbaar is in de openbare ruimtes. Wij in New York doen niet wat de Zweden wel doen: ze verwijderen en helpen. Het gaat hier niet om de politieke beslissing die door machthebbers wordt genomen en die er op neer komt dat de aanwezigheid van het lijden wordt getolereerd. Waar ik het over heb, is die aanwezigheid zelf, de existentie van de thuislozen, waarover niemand het recht heeft een oordeel te vellen. Hetzelfde gaat op voor homo's, lesbiennes, voor zwarten: op het moment dat je denkt een politieke beslissing te moeten nemen, dan draag je zorg voor hen - en dat is een vorm van geburokratiseerde liefdadigheid. Ik heb het daarentegen over een situatie waarin het politieke recht om een dergelijke beslissing te nemen, ontkend wordt. Dan pas komt de openbare sfeer tot leven, want dan gaat het om een sfeer die niet is onderworpen aan een zweeds soort socialisme. Dat is bedreigender dan je denkt: op dit moment zie je vooral in grote steden, op basis van zakelijke belangen, de behoefte ontstaan aan een gezuiverde, cleane ruimte. Het in het openbaar etaleren van lijden is een uiterst slechte zaak voor projektontwikkelaars en bouwondernemingen: er is een hele beweging die zich de sanering van de openbare ruimte ten doel stelt, in hygiëniese zin, wel te verstaan. En de grap, of de ellende, is dat radikale, linkse groepen in vele gevallen een dergelijke politiek nog eens ondersteunen ook.

Vraag: Laat u dan de politieke verhoudingen niet voor wat ze zijn?

Richard Sennett: Ik kan daar niet in het algemeen op antwoorden. Ik kan alleen spreken op basis van mijn New Yorkse ervaringen. De problematiek van bijvoorbeeld de thuislozen, of aan de geesteszieken, kan het beginpunt vormen van discussies op een veel breder vlak. Achter de hulpprogramma's voor zwervers zit een heel andere politiek: die van de groeiende greep van grote, multinationale ondernemingen op de openbare ruimte in de stad. Men wil 'the best of both world': men wil de thuislozen helpen en hen verwijde-

ren uit het stadsbeeld.

Vraag: In uw boek *The Uses of Disorder* verdedigt u een sociale ethiek, die gebaseerd is op de notie van overleven, een 'ethics of survival', als enig mogelijke ethiese basis van een modern, stedelijk bestaan. Zo'n ethiek onderscheidt zich van een ethiek, die is gebaseerd op onveranderlijke, eeuwige waarden en van een ethiek op basis van verantwoordelijkheid. Is dit een standpunt dat u ook nu verdedigt?

Richard Sennett: Zeker. De openbare sfeer is des te vitaler, naarmate hij diverser is. In een moderne grote stad gaat het er niet om een beeld van jezelf, je eigen innerlijk in je omgeving te zoeken. Het gaat om leven en overleven in een vreemde, diverse omgeving. Overleven betekent alleen zijn tusschen van velen. In feite is dit het thema van mijn roman *Palais Royal*, die net is verschenen. De vraag is: hoe slaag je erin te overleven in een wereld, waarin je geen reflectie van jezelf terugvindt, waarin je geen identiteit hebt?

Vraag: Maar je kunt dit ook negatief interpreteren: het leven van een grote-stadsbewoner, die eeuwig eenzaam blijft in de menigte.

Richard Sennett: Misschien is dat helemaal geen probleem. Misschien is dat juist een prachtige vorm van vrijheid. Iemand als Charles Baudelaire had een schitterend begrip van zijn eigen eenzaamheid, op een manier waarop die eenzaamheid een soort balans, een evenwicht oplevert. Het werd betekenisvol voor hem om zich temidden van grote menigtes te bevinden. Van daaruit is het mogelijk omgangsvormen met andere mensen te ontwikkelen, of gewoon manieren om onder andere mensen te verkeren, zonder dat het intieme contacten betreft. Zo kan een gevoel ontstaan, dat het onnodig is bij iets of iemand te horen, dat het onnodig is jezelf bij voortdurend te moeten identificeren, een identiteit te moeten geven.

Vraag: Gaan allerlei traditionele, progressieve noties van politiek dan niet verloren? Bijvoorbeeld een notie als 'participatie', die juist in de stedelijke politiek een grote speelt?

Richard Sennett: Misschien ontwikkelen we wel heel geheel andere vormen van participatie, vormen die in het geheel niet op participatie lijken. Het gebruik van de ruimte zelf zou een daad van participatie kunnen worden, zonder dat dit nader uitgelegd zou behoeven te worden. Laat ik een heel triviaal voorbeeld geven: de West Village in New York is een typische homowijk. Als in die wijk een 'gewoon' gezin een homokroeg bezoekt, wat voorkomt, dan is dat een vorm van politiek leven, een politieke daad. Zoiets hoeft je niet uit te leggen. Het is een vorm van participatie, alleen door daar te zijn, door die ruimte te bezetten.

Vraag: Dat doet sterk denken aan de wijze waarop de Franse filosoof Michel Foucault in zijn laatste boeken spreekt over de ethiek als een 'levenskunst', als het ontwikkelen van een levensstijl.

Richard Sennett: Zeker. Simpelweg het leiden van je eigen leven op een bepaalde wijze is een politieke daad. Ik kots van de normale politiek. Ik houd niet van politici, het lijken me uiterst infantiele mensen. Ik geloof niet dat die mannen in hun pakken en met hun dasjes samen het politieke domein uitmaken. Op het moment dat ze zich de vaardigheden van apparatsjiks eigen hebben gemaakt, zijn ze een politieke klasse geworden.

Vraag: Is dat niet wat al te idealistisch? Zet het wel zoden aan de dijk? Het doet toch sterk denken aan de naïeviteit van de tegenkultuur van de jaren zestig.

Richard Sennett: Ik denk het niet. De beweging van de jaren zestig was uiterst konservatief. In die hele bohemien-houding, die zogeheten anti-establishment houding, zat in feite heel weinig provocerends. Men had voor korte tijd een uitgesproken identiteit en die werd als het ware uitgeleefd. *Waar het werkelijk om gaat, is de afwezigheid van identiteit, de ontworteling, het gegeven dat je als moderne stedeling voor het leven in het heden geen beroep meer kunt doen op normen uit het verleden. Dat zijn 'radikale' aspecten van het moderne leven en iedere zinvolle politieke praktijk moet je in het verlengde daarvan zien.* Zo'n politiek staat in flagrante tegenspraak met dat hele idee van het afwijzen van het systeem, van het kapitaal, de establishment. Dat is een veel te gemakkelijk scenario, en het is even gemakkelijk onder controle te brengen. Voor Amerika was de beweging van de jaren zestig van belang vanwege het verzet tegen de Vietnam-oorlog. Maar het aspect van de tegenkultuur stelde niet veel voor: het was een tegenkultuur die geen tegenkultuur was. Het berustte uiteindelijk op een uiterst burgerlijk scenario.

(vertaling en bewerking: René Boomkens, Caroline ter Braak, Annet Hahn en Bert van de Schaaf)